

mütetekir

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt:2 • Sayı:3 • Haziran • 2015 • s.137-150

ARAŞTIRMA

OSMANLI DÖNEMİ MÜFESSİRLERİNDEN MEHMED ŞÜKRULLAH GELENBEVÎ VE TEFSİRCİLİĞİ

A. Cüneyt EREN*

Öz

Vahyin nazil olduğu dönemden günümüze kadar, Kur'an'ın anlaşılması yönünde şifahi ve kitabi olmak üzere birçok çalışma yapılmış, tefsir sahasında çok ciddi ilmî miras bırakılmıştır. Osmanlı dönemi tefsir örnekleri de bu mirasın günümüze kadar uzanan son halkasıdır. Tarihin tozlu raflarında kalıp, gün ışığına çıkmayı bekleyen bu mirasın daha yakından incelenmesi, Kur'an-ı Kerim'in değer ve içerik olarak gelecek nesillere aktarılması açısından anlamlı olsa gerektir. Çalışma XIX. YY. Osmanlı İlim ve Kültürünü ele alan ve özellikle Osmanlı toplumu eğitim kurumlarında Tefsirin değerlendirildiği birinci bölüm, Mehmed Şükrullah'ın hayatını ele alan ikinci bölüm ve yazarın tefsirciliğinin incelendiği üç bölümden oluşmaktadır. Tanıtımını yaptığımız Âsâr-ı Nûr adlı tek ciltlik bu eser Osmanlı son dönem tefsir örneği olarak kaleme alınmıştır. Çalışma karakteristik açıdan Osmanlı ilim geleneğini yansıtmaktadır. Kendinden sonrası ilim anlayışına referans teşkil etme niteliğinde bir örnektir. Eser, klasik tefsirlerde müşahade edilen tafsilatların bulunmadığı, daha çok toplumu irşada yönelik 'Meâl-Tefsir' tarzının örneklerindendir. Çalışmada Âsâr-ı Nûr ve rivayet ve dirayet açısından tefsir metodu hakkında genel hatlarıyla bilgiler verilmiştir. Eserin tefsir yönü, tarihi, tasnif ve sunum biçiminin kendine özgü yönlerinin tespiti, malenin temel amacını teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, hadis, kelim, ayet.

From Ottoman Mufasssirs Mehmed Şükrullah Gelenbevî and His Tafseer Methodology

Abstract

Up to date from the period when the revelation was revealed, many books have been written in understanding the Qur'an. Very serious scientific heritage was left in the field of interpretation. Ottoman period Qur'an interpretations are the last link in the chain coming up to date. Examining this heritage which waits on the shelves of the history in detail will be very meaningful in transferring Qur'an with its values and content to the future generations. First chapter of the study deals with the Ottoman scientific and cultural life and evaluates the Interpretation/Tafseer in the Ottoman Education Institutions. The second chapter includes the life of Mehmed Şükrullah

and the third chapter tackles his role as an interpreter. This one-volume work called *Âsâr-ı Nûr*, which we hereby introduce, is one of the examples of recent interpretations. This work reflects the classical scientific tradition of the Ottoman era. It is an example which will be a reference for its successor works. It is also an example of "Meâl-Tafseer", which doesn't include details seen in the classical interpretations and aims at teaching the public. This article has given general information about *Âsâr-ı Nûr* and its method of the commentary in terms of the *riwayah* and *dirayah*. Interpretation aspect of the work, unique features of the book's authorship and its presentation constitute the main objective of the study.

Keywords: The Qur'an, tafsir (exegesis), hadith, Islamic theology, ayah.

I. GİRİŞ

İslam medeniyeti içerisinde Osmanlı döneminin çok özel bir yeri vardır. Osmanlılar yaklaşık altı asırlık bu dönemde askeri ve siyasi alanda olduğu gibi kültürel alanlarda da önemli başarılar elde etmişlerdir. Mevcut Osmanlı eserler bu cihetle, tarihçi, edebiyatçı ve özellikle de ilahiyatçıların ortak kaynakları durumundadır. 'Altı asra balığ olan bir zaman diliminde İslâm'ın dünya üzerindeki en büyük gücünü temsil etmiş olmasına rağmen modern çağdaki araştırmacılardan genelde İslâmî ilimler özelde tefsir sahasında hak ettiği ilgiyi yeterince görmemiştir. Modern zamanlarda Osmanlı tefsir mirasıyla ilgili araştırmalara fazla rağbet edilmemesinin başlıca sebeplerinden biri, tefsir tarihi alanında klasik sayılabilecek eserlerin çoğunda Osmanlı'ya yer verilmemiş olmasıdır.¹ Oysa Arapça tefsirler bağlamında işaret edilmesi gereken daha başka bazı mühim eserler var ki bunlar şerh, hâşiye ve ta'lik türünden yapılan tefsirlerdir. Osmanlı âlimlerinin en çok başvurdıkları ve eser verdikleri alanlardan biri de budur.²

Araştırmamıza konu olan Mehmed Şükrullah bin es-Seyyid Ahmed Atâ'ullah'ın tefsir sahasında kaleme aldığı tek eseri *Âsâr-ı Nûr* adında tek ciltlik bir tefsirdir. Bu eser Osmanlı Dönemi kültürünü yansıttmasının yanı sıra o dönem tefsir çalışmalarına örnek olması yönüyle tipik bir özellik taşır.³ Çalışmanın maksadı ecdadımızı tanımak, tefsir sahasına katkılarını anlamak ve eserlerinden birini gün yüzüne çıkarmakla genç nesilleri atalarının ilim ve irfanıyla buluşturmaktır.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-posta: cunen@gmail.com

¹ Öztürk Mustafa, *Osmanlı Tefsir Kültürüne, Panoramik Bir Bakış, Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları (13.yy-18. yy)*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2-6 Ağustos 2010, s. 91.

² CündioğluDücan, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası -Bir Histografik Eleştirel Denemesi-", *İslâmiyat*, 1999, cilt II, sayı 4 (Osmanlı Özel Sayısı), 51-73. (Alıntı için Bkz. Aydar Hidayet, *Osmanlı Tefsir Kültürü Açısından Mühim Bir Eser; Bursa Ulucami 435 Numaralı Tefsir Nüshası*, TurkishStudies International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic Volume 7/3, Summer, 2012)

³ Osmanlı tefsir geleneğinde tefsirden beklenen gaye daraltılarak ileride örnek olarak da görüleceği üzere ayetler daha çok sahabe ve tabiinden gelen rivayet ağırlıklı bilgiler çerçevesinde ve hadisin sıhhat derecesi göz ardı edilerek yorumlanmaktadır. (Bkz. Yıldız Sakıp, *Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, sayı: 2, cilt: 2, 1987, s. 6.)

II. 19. YÜZYIL OSMANLI İLİM VE KÜLTÜR DURUMU

19. Yüzyılda yaşamış olan Mehmed Şükrullah'ı ve eserini daha iyi anlayabilmek için, içinde yetiştiği devrin özellikle ilmî ve kültürel durumunu genel hatlarıyla incelemek gerekir. Bu suretle onun hakkındaki bilgiler zihinlerde biraz daha netleşebilecektir.

Osmanlılar döneminde dinî-ilmî tahsilin Kur'an ve tecvitle başlayıp tefsirle zirve noktasına ulaştığı söylenebilir. Şöyle ki İslâmiyet'in devletle toplumu kaynaştırma gibi çok temel bir işlev gördüğü Osmanlılar'da ilk ya da temel dinî eğitim Sıbyan (mahalle) mekteplerinde verilirdi.⁴

Osmanlılar dönemindeki müfessirlerin büyük çoğunluğunun aynı zamanda bir tarikata mensup veya en azından sûfî meşrepli olduğu nazarı itibara alındığında tekke ve zaviyelerdeki sohbetlerde de tefsir derslerinin yapıldığı söylenebilir.⁵Med-

⁴ Osmanlılar'daküttâb, küttâb-ı sebîl, mekteb-i sebîl, dâru't-ta'lim, mektephane, muallimhane gibi isimlerle de anılan Sıbyan mektepleri okuma-yazma, temel dinî bilgiler ve basit hesap işlemlerinin öğretiltiği ilkokullar mesabesindedir. Hemen her mahallede bulunduğu için 'mahalle mektepleri', genellikle taş bina olarak inşa edildiği için 'taşmektep' diye de isimlendirilen bu okullar Osmanlıda örgün eğitimin ilk basamağını oluştururdu. Önceleri Sıbyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, okul denebilecek binalar da yoktu. Zaman içerisinde hemen her mahallede ve köyde açılan bu okullar umumiyetle padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde bulunan kişiler ile halk arasında maddî gücü iyi olan kimseler tarafından yaptırılır ve okulların bakım, onarım harcamaları ile personel ve öğrenci giderleri için vakıf yoluyla gelir kaynağı sağlanırdı. Çocuklar Sıbyan mektebine 5-6 yaşlarında başlar, 13-15 yaşları arasında mezun olurdu. Okula başlama sırasında 'âmin alay' denilen bir tören yapılırdı. Okul genelde tek bir dersane şeklinde olup farklı seviye ve yaşlarda çocukları barındırırdı. Öğretmenler 'muallim' diye isimlendirilirdi. Muallimler aynı zamanda mahalle veya camii imamı olurdu. Muallimlerin eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabiliirdi. Daha geniş bilgi için bkz. Demirtaş Zülfü, 'Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi', Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, Elazığ 2007, s. 174-176; Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*, İstanbul 2004, s. 25-28. Öztürk Mustafa, a.g.m'den naklen, s. 97.

⁵ Nazarî sûfî hareketin, işarîsûfî harekete de tesiri olmuş ve büyük ölçüde Osmanlı dönemi müfessirlerini ve divan edebiyatını etkisi altına almıştır. Bu düşüncenin izlerini mesela Şihabuddin es-Sivâsî (803/1400)'de görmemiz mümkündür. Osmanlı dönemi müfessirleri arasında sufiliği ile ünlü kişiler arasında Molla Fenârî (834/1431)'yi, Yahya es-Semerkindî (860/1455)'yi, NimetullahNahcivanî (920/1514)'yi ve İsmail Hakkı Bursavî (1137/1725)'yi sayabiliriz. Bu kişilere ayrıca aslen Iraklı olmasına rağmen yazdığı tefsirini İstanbul'a getirerek devrin padişahı Abdülmecid'e takdim eden Âlûsî (1270/1854)'yi de ilave edebiliriz. (Çomaklı Kübra, *Tefsir Çeşitleri ve Tefsir Ekolleri*, Kur'anî Hayat, Sayı: 16, Kavramlar, 2010, 16); Önceden beri İslâm Toplumu'nda, bilhassa da Osmanlı Devleti'nde âlimlerin tasavvufa yaklaşımı umumiyetle müsbet olmuştur. Zira Ulemâ ile Meşâyih, Tekke ile Medrese birbirinin rakibi değil, bilâkis tamamlayıcıdır. Zira ilim, takvâ ile bir kıymet ifade eder. Takvâsız bir ilim, insanı hakka ve hayra ulaştırmaz. Daha ziyâde zihnî ve akılî bir faaliyet olan ilim tahsilinde kalbî hassâsiyetlere de ihtiyaç vardır. Bu sebeple Kuruluş Devri'ndeki Osmanlı medreselerinin ilk müderrisleri ve ilk müfessirlerine baktığımızda hemen hepsinin tasavvuf ehli olduğu görülür... (Bkz. Ahmet Faruk Güney, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri", Dîvan, sayı: 18, 2005/1, s. 193-244) Hatta ilk Osmanlı şeyhülislamı Molla Fenârî (v. 834/1431) ve sonraki bazı şeyhülisamlar tarikat mensubudur. 19. asırda vazife yapan yaklaşık 29 şeyhülislamın 13'ünün bir tarikata müntesip olması, birisinin bizzat şeyh olarak resmî makamda bulunması, birçoğunun tekke yaptırması veya tekke hazinesine defnolunması, ilmiye sınıfı ile tasavvufi muhitin birbiriyle ne denli kaynaşmış olduğunu gösterir. (Bkz. Hür MahmudYücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yay., 2004, s. 63; 747-758; Kaya Murat, XIX ve XX. Asırda Osmanlı'da Mutasavvıf Müfessirler, Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2012, sayı: 29, ss. 43-77)

rese tarihi incelendiğinde tefsir ilmi için özel medreselerin kurulmadığı görülür. Bu gelenek Osmanlı'da da sürdürülmüş olmakla birlikte yalnız tefsir ve hadis okutmaya yönelik bazı medreselerin kurulduğu da vakidir.⁶

Osmanlılar'da tefsir ilminin konumuyla ilgili olarak *Kevâkib-i Seb'a* adlı risalede de şu ifadelerle yer verilmiştir: İstanbul'da çoklukla üstattan ders alınan Kadı Beyzâvî'nin tefsiridir.⁷ Çünkü tefsir ilminin mebnileri lügat, sarf, nahiv, iştikak, meânî, beyan, bedi, kıraat, din usûlü, fıkıh, nüzul sebepleri, kıssalar, nasih-mensuh, Kur'an'daki mübhem ve mücmeli açıklayan hadisler olup, öğrenciler bu ilimlerin hepsini birer birer almıştı. Şimdi tefsiri üstattan almaya başlayıp her bir ilmin kaideleriyle amel ederek Kur'an'ın manasına ihtisab yolunu üstattan gördüğünde mevhibe ilmi derler bir husus var ki Allah'ın feyzidir. Üstat onu kendisinde gördüğünde bir büyük meclis tertip edip âlimler toplanıp kendisine (öğrenciye) her ilmi okutmaya izin verirler. Medreselerde de tefsir ilmi, okutulan ilimlerin zirvesi kabul edilmiş, alt seviyede okutulan ilimlerin Kur'an'ı anlamada birer basamak olduğu belirtilmiştir.⁸

III. MEHMED ŞÜKRULLAH'IN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Mehmed Şükrullah'ın Dâire-i Meşihat-ı İslamiyye Sicil kayıtlarında kendi ifadesine göre tam adı, Mehmed Şükrullah b. es-Seyyid Ahmed Atâ'ullah Dâmad Gelenbevi'dir. Kayınpederi Meşhur

⁶ Medreselerin ilk teşkilat ve taksimatında onların üstünde ihtisas medresesi olarak Dârü'l-Hadis, Dârü't-Tib gibi müesseseler vardı. Fakat Fıkıh (İslâm Hukuku), Kelâm, Felsefe ve özellikle Kur'an'ın tefsiri gibi konularda ihtisas veren bir medrese yoktu. Nihayet 1908'deki medrese ıslahatında bir de "Medresetü'l-Mütehassisin" adıyla yeni bir medrese kurulmasına ihtiyaç hâsıl olmuştu. Nihayet 1333 (1917) yılına gelindiğinde Dârü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi programını tanzim ve ıslah etmek üzere toplanmış olan 38 kişilik komisyon, üç bölümü ihtiva eden Medresetü'l-Mütehassisin'i kurmuştu.

Osmanlı Devleti'nde 1550-1557 yılları arasında kurulan "Süleymaniye Medresesi" içinde Darüşşifâ, Riyâziyât öğrenimine mahsus dört medrese, bir Dârü'l-Hadis ve bir Tetimme tesis edilmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Şemân Medreseleri; Tefsir, Usul-i Fıkıh, Fıkıh, Kelâm, ve Arap lisanıyatı üzerine tedris yapan İlâhiyat, İslam hukuku ve Arap Edebiyatı Fakültesi idi. Henüz müspet ilimlere mahsus olan Tıp ve Riyâziyat(Matematik) Fakülteleri yoktu. Bu ihtiyaç göz önüne alınarak mevcuda ilâveten; Tıp, Riyâziye Fakülteleriyle bir de Darü'l-Hadis isimli medreseler yapıldı. Süleymaniye Medreseleri'nin inşâsından sonra müderrisler İbtidâ-i altmışlı yâni altmış akçe yevmiyeliden başlayarak Hareket-i altmışlı, Mûsıla-ı Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye ve Süleymaniye ve müderrisliğin son kademesi olarak Dârü'l-Hadis Süleymaniye müderrisliğine yükseldi. (Kılıç Remzi, *Osmanlı Devletinde Medreseler*, <http://www.frmttr.com/tarih-ve-inkilap-tarihi/685184-osmanli-devleti-nde-medreseler.html>)

⁷ Hiç şüphesiz, Osmanlı tefsir hareketini en çok etkileyen kaynak Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzil*'idir. Nâsirüddin Abdullah b. Ömer el-Kâdî el-Beydâvî'nin (v. 685/1286) *Envârü't-Tenzil* ve *Esrârü't-Te'vîl* adındaki tefsiri İslâm âleminde büyük şöhet kazanmıştır. Aralarında Osmanlı âlimlerinin de bulunduğu yüzlerce müellif bu tefsire hâşiye yazmış, onu telhîs etmiş, hadislerinitahrir etmiştir. Bkz. Abay Muhammed, *Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası*, Divan, 1991/1, s. 251.

⁸ İzzî Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul, 1997, s. 74-75-78. Öztürk Mustafa, a.g.m. ile karşılaştır. s. 104; Osmanlı Medreselerinde okutulan (başta tefsir olmak üzere) derslerle ilgili ayrıca bkz. Ergün Mustafa, *Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları*, A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Afyon 1996; Şanal Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme Ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 14 Yıl: 2003/1 (150, 151, 152).

Osmanlı Matematikçi İsmail b. Mustafa Gelenbevi (1730-1790)'dir.⁹

Hicri 1257 Recep ayının 12. Cuma gecesi sabaha karşı İstanbul'da dünyaya gelmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nde şeri davalara bakan askeri hâkimlik yapan Kazasker olarak görev yapmıştır. Babası es-Seyyid Ahmed Atâ'ullah b. es-Seyyid Hafız Mehmed Hayruddin'dir.

Eserleri olarak da tanıtımını yaptığımız bu eseri dışında, Hızır Bey Çelebi (ö. 863)'nin *Kaside-i Nûniye*'sine yapmış olduğu '*Tuhfet-ul-Fevâidâlâ Cevâhir-il-Akâid*'¹¹ *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*,¹² *Keşfü'l-Meâlî Şerhu Bed'î'l-Emâlî*¹³ ve Mesneviye yapmış olduğu *Müntehabât-ı Mesnevî* adlı bir de şerhi bulunur.¹⁴

III. MEHMED ŞÜKRULLAH VE ÂSÂR-I NÛR ADLI ESERİ

1329 senesinde Dersaadet/İstanbul'da (gelirinin yarısı Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyetine bağışlanmak üzere¹⁵) Matbaa-i Osmaniye'de basıl-

⁹ İsmail Gelenbevi, Türkçe ve Arapça olmak üzere tam otuz beş eser bırakmıştır. Türkiye'ye logaritmayı ilk sokan Gelenbevi İsmail Efendi'dir. Bir rivayette, bazı silahların hedefi vurmaması, Padişah III. Selim'i kızdırmış ve bunun üzerine Gelenbevi'yi huzuruna çağırarak ona uyarıda bulunmuştur. Gelenbevi bunun üzerine hedefe olan uzaklıkları tahmin ederek silahlardaki düzeltmeleri yapmış ve topların hedefi vurmalarını sağlamıştır. Gelenbevi'nin bu başarısı padişahın dikkatini çekmiş ve padişah tarafından ödüllendirilmiştir. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Gelenbevi_%C4%B0smail_Efendi; İsmail Gelenbevi'nin dedesi ve babasının isimleri bazı eserlerde farklı zikredilmiştir. Meselâ, Şakaik-i Numaniyede babası Şeyh Mahmud Efendi olarak gösterilmektedir. Buna göre; Ailenin büyük dedeleri de Gelenbe kasabasında müftülük ve dersiamlık yapmışlardır. Şeyh Abdullah İsmet Efendi dersiamlık ve müftülük yapmış 1067/1657 tarihinde seksen altı yaşında vefat etmiştir. Onun oğlu Mustafa Efendi yine kasaba müftülüğü yapmış, 1105/1695 tarihinde seksen beş yaşında vefat etmiştir. Onun oğlu ve İsmail Efendinin babası olan Şeyh Mahmud Efendi ise, 1077/1667 tarihinde doğmuş, müftülük yapmış 1150/1737-38 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâik fî Hakk-i Ehli'l-Hakâik*, Hz. Abdülkadir Özcan, C. 5, s. 135-136, Günay Mehmet, *Gelenbevi İsmail Efendinin Hayatı ve Eserleri*, Kırkağaç Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi, 13-14 Eylül 2012, s. 5'ten naklen. Ayrıca bkz. Bingöl Abdülkuddûs, *Gelenbevi'smâil*, Ankara, 1988.

¹⁰ Dâire-i Meşihat-ı İslamiyye Sicil kayıtları, Meşihat Arşivi, MŞH. SAİD, 8. 19. 1.

¹¹ Mehmed Şükrî b. Ahmed Atâ, *Tuhfetü'l-fevâidâlâ Cevâhiri'l-Akâid*, İstanbul 1328, s. 3; Hızır Bey'in Kasîde-i Nûniye'sinin şerhi- Çetin İsmail, *Şüpheden Hakikate*, Dilara Yayınları, Isparta, ts.; Ayrıca bkz. <http://www.hikmet.net/icerik/2855/hizir-bey-h-863>; KaradaşCağfer, *Semerkañ Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik, Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci*, Usûl Dergisi, s. 98, <http://www.usuldergi-si.com/img/1331202152013.pdf>; KaradaşCağfer, *İmam Mâtürîdî'nin Etki Alanı ve Muhyiddin'in Arabî*, 28-30 Nisan 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen 'Uluslararası İmam Maturidî Sempozyumu Bildiri, s. 8.

¹² Mehmed Şükrü b. Ahmed Ata Gelenbevi, İbrahim Efendi Matbaası, İstanbul, 1912. Bu eserde önce beyitlerin bütün kelimelerinin açıklamasına yer verilmekte, ardından da beytin geniş bir açıklaması yapılmaktadır. (Bkz. Özervarlı M. Sait, *el-Emâlî*, TDVİA, cilt: 11, sayfa: 74.)

¹³ Eserde "meâl-i beyt" ve "ma'nâ-yıbeyt" başlıklarıyla yapılan açıklamalarda sık sık âyet ve hadislerle başvurulmuş, ayrıca ek başlıklarla tamamlayıcı bazı bilgiler verilmiştir. İstanbul 1291, 1328. (Bkz. Özervarlı M. Sait, *el-Emâlî*, TDVİA, cilt: 11; sayfa: 74.)

¹⁴ Bkz. Mehmed Şükrü İbn Ahmed Ata (Damâd-ı Gelenbevi), *Müntehabât-ı Mesnevî*, İstanbul, Şems Matbaası, 1328; ayrıca bkz. Konuk A. Avni, *Mesnevi Şerhi*, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesine. 4740, 1. defter, s. 14; Arpağuş Safi, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Tasavvuf, s. 816; Güleç İsmail, *Dağılmış İncileri Toplamaya" Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı*, TurkishStudies, International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic Volume 4/6 Fall 2009, ss. 217-220.

¹⁵ Bkz. Türk İnkılap Enstitüsü Arşivi, 8 nolu Kataloğu, sıra no: 121, Belge no: 9, Tarih:12/05/1326.

miş olan eserin, günümüze kadar pek az nüshası kalmıştır.

Sadece bazı kütüphanelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla nadir bulunan eserlerdendir. Basılmış olmasına rağmen sanki yazma eserler gibidir. Her yerde bulunmamaktadır.¹⁶Sayfa ebatları 15+1+184'tür.

Dili Osmanlıca Türkçesi olup üslubu zamanına göre oldukça akıcı olmasına rağmen, yer yer anlaşılması güç cümlelerle doludur. Eserde ara başlıklar yoktur. Bu da anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Çok az -birkaç yer- dışında eserde dipnot kullanılmamıştır. Verilen bilgilerin kaynağı gösterilmemiştir.

Eser ağırlıklı olarak hadislerden istişhad edilerek kaleme alınmış, diğer disiplinlere çok az temas edilmiştir. Ayetler geniş izahlardan ziyade mealimsi izah ve beyanlarla yorumlanmıştır. Bu bağlamda sadece metinleri verilen hadislerden 64 hadis tespit edilmiştir.

Eserinde tefsir ettiği ayetlerde takip ettiği usul ve üslupla alakalı kendisinden herhangi açıklama bulunmamaktadır. Tefsirini yaparken kendinden önceki kaynakların adını zikretmeksizin kavil ve görüşlerden istifade yoluna gitmiştir.

A. Âsâr-ı Nûr'un Tefsir Özellikleri

Müellif eserinde ayetleri genel olarak şöyle tefsir etmektedir:

1. Öncelikle ayetleri izah yoluna gider. Bu mevzuda takip ettiği usûl ayetlerin rivayet yoluyla tefsiri şeklinde özetlenebilir. Yani konuyla ilgili hadis dışında sahabe veya tabilerin görüşlerine başvurur. Yer yer fukahânın görüşlerini zikreder.¹⁷

2. Bazen tefsir edeceği ayetin ardından emrolunan hükmün ne olduğunu açıklar.¹⁸

3. Bazen ayet içinde geçen, ilk bakışta anlaşılması güç gibi görünen garip kelimelerin izahına geçer.¹⁹

4. Bazen ayet hakkında kendi görüşünü açıklamadan önce o konuda âlimlerin söylediklerini zikreder.²⁰

5. Nadiren de olsa ayeti başka bir ayetle tefsir ettiği de görülür.²¹

6. Tefsir edeceği ayetlerin izah ve yorumları ile ilgili konuyla doğrudan irtibatlı hadisleri zikreder.

7. Naklettiği hemen hemen bütün hadisleri mecmua sahibi ve ilk ravisiyle

¹⁶ Katalog bilgileri için bkz. AEKMK – BDK – MİL – ÖZEĞE; 1017.

¹⁷ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 83, 156.

¹⁸ Bkz. Mehmed Şükrullah, Âsâr-ı Nûr, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329, s. 10, 18.

¹⁹ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 180.

²⁰ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 83, 94, 156.

²¹ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 83, 156.

verdiği rivayet zincirini hazfeder.²²

8. Eser adı vermeden eser sahibinin tahriri ile naklettiği hadisler de vardır.

9. Bazen izahını yaptığı ayetlerde şiirlerle istiṣhadta bulunur.

10. Bunu yaparken de şiiri; ayette geçen anlaşılması zor bazı kelimelerin izahına yardımcı olarak,

11. Bazen de kelimenin yaygın kullanımı dışında taşıdığı manaya delil olarak kullanmaktadır.²³

12. Ayetin içerdiği hüküm hakkında ihtilaf varsa bütün görüşleri delilleri ile sergiler. Bazen bu görüşler arasında kendi tercihini yapar. Bazen de hiç bir tercihte bulunmaz. Neticeyi okuyucuya bırakır.²⁴

13. Ayetlerin tefsirinde yer yer kelâmi mevzulara girer. Ancak bunu yaparken detaydan kaçınarak özet bilgi ile yetinir.²⁵

14. Sık sık 'Bazı Kütüb-i Tefsir'de geçtiği üzere, 'kîle' ve 'Kâle cemâatun' gibi lafızlarla ayetleri tefsir eder.²⁶

15. Eserinde lügat, nahv, sarf ve belâgat sanatlarına hemen hemen hiç temas etmemiştir.

16. Yeri geldikçe ayetlerin tefsiri için sebep-i nüzûl, kırâat farklılıkları ve neshe örnekler verir.

17. Eser ehl-i sünnet çizgisinde, akidede Mâturidi görüşleri yansıtmaktadır.²⁷

B. Âsâr-ı Nûr'un Kaynakları

Herhangi bir konuda eser yazmak beraberinde önceki çalışmaları inceleme, malzeme toplama gibi ön araştırmayı gerektirmektedir. Bu eser tefsir gibi zengin ve çeşitli ilimleri içinde toplayan bir konu olursa yukarıda bahsini ettiğimiz çalışmanın yanı sıra ilgili bütün ilimler hakkında kaleme alınmış eserlerin de tetkikini lüzumlu kılacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere müellif eserinde ayetlerin tefsirini yaparken kendinden önceki kaynakların adını zikretmeksizin kavil ve görüşlerden istifade yoluna gitmiş ve yararlandığı bilgileri mucez bir şekilde yeni bir kompozisyonda takdim etmiştir. Dolayısıyla kaynak kullanımında 'Bazı Kütüb-i Tefsir'de geçtiği üzere 'kîle' ve 'Kâle cemâatun' gibi veya o anlama gelen lafızlarla, eser ve müelli-

²² Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 159.

²³ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 130, 159.

²⁴ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 123, 129.

²⁵ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 98, 107, 160.

²⁶ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 143, 148, 151.

²⁷ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 98.

fin ismini zikretmeden bahsetmiştir.²⁸

Tespit edebildiğimiz üzere eserinde istifade ettiği kaynakların başında İsmail Hakkı Efendinin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri gelmektedir. Ardından Ebu's-Suud Efendi ve onun ardından Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* ile Râzi'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'ı gelir.²⁹

Eser mücez bir tefsir örneği olmasına rağmen hadis kaynakları açısından oldukça zengin bir özelliğe sahiptir. Buradan Mehmed Şükrullah bin es-Seyyid Ahmed Atâ'ullah'ın hadis sahasında tebaruz etmiş bir şahsiyet olduğu kanaati taşımaktadır. Tefsir ettiği birçok ayet hakkında başta Kutûb-i sitte olmak üzere diğer muteber hadis kitaplarından hadis naklettiğini söyleyebiliriz. Bu nakillerde umumiyetle eser ismi kullanmamış, naklettiği hadislerin sıhhat derecelerini de belirtmemiştir.³⁰

Müellif eserinde lügat ve nahiv kaynakları ile tarih kaynaklarına çok az yer vermektedir. Kanaatimizce bunun sebebi; eserin mücez/muhtasar bir tefsir örneği oluşu olsa gerektir.

C. Tefsirin Rivayet Yönü

Mehmed Şükrullah bin es-Seyyid Ahmed Atâ'ullah bu eserinde rivayet yönü ağır basan bir çizgide görünmektedir. Yukarıda tefsir özelliklerinde temas ettiğimiz üzere ele aldığı ayetleri bazen başka bir ayetle tefsir etmekte, bazen de hadis, sahabe ve tâbiûnun görüşleriyle izah yoluna gitmektedir.

1.Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesi olup, me'sûr/rivâyet tefsir çeşidinin ilk merhalesidir. Zira Kur'ân'ın bir yerinde mücmel/kapalı olarak geçen bir husus, başka bir yerinde mufassal/açıklanmış olarak geçer, mutlak takyîd, âmm tahsîs, mücmel teybîn olunur. Bunun yanı sıra Kur'ân âyetlerinin farklı kıraatler ile tefsir edilmesi de Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine dâhildir. Rivâyet tefsirinde öncelikli olan yöntem, budur.

Müellifimiz de En'âm suresi 17. ayet (وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ) in tefsirini yaparken Yûnus suresi 107. ayeti (وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ) istihsad olarak kullanmaktadır.³¹

2.Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri

Kur'ân'ın sahih sünnetle tefsir edilmesi olup, me'sûr tefsir çeşidinin Kur'ân'ın

²⁸ Bkz. *Âsâr-ı Nûr*, s. 112, 117, 124.

²⁹ Bkz. *Âsâr-ı Nûr*, s. 130, 159.

³⁰ Bkz. *Âsâr-ı Nûr*, s. 112, 115.

³¹ Bkz. *Âsâr-ı Nûr*, s. 64.

Kur'ân'la tefsirinden sonra ikinci merhalesidir.

Mehmed Şükrullah bin es-Seyyid Ahmed Atâ'ullah tefsirinde sünnete oldukça fazla yer vermiş birçok yerde bir ayetin tefsirinde birden fazla hadis getirerek ayeti izah etme yoluna gitmiştir. Eserinde hadis ağırlıklı izahat ve tefsir göze çarpmakta olup, bu hadislerin büyük kısmını Buhari ve Müslim'den naklettiği hadisler teşkil etmiştir. Diğer hadis kitaplarından da nakillerde bulunduğu olmuştur. Naklettiği hadislerin genelde sıhhatini belirtmediği dikkati çeken başka bir özellik sayılabilir.

Bu arada naklettiği hadisleri genellikle kaynağı zikretmeden bazen ilk râvisiyle verdiği ve rivayet zincirini hazfettiği en belirgin özelliğidir.³²

Müellifimiz ayetlerin tefsiri için naklettiği hadisleri umumen ayetlerin manasını açıklamak ve onları teyit etmek ve umumiliği tahsis, mücmeli tafsil için bazen ayette geçen bir kelimenin lügat manalarını izah ve bazen de fıkı bir hükme esas olması için kullanmıştır.³³

Müellifin Âsâr-ı Nûr'da naklettiği hadis rivayetlerinde değişik durumlarla karşılaşmaktayız. Mehmed Şükrullah genellikle hadis istişhadlarında isnadı zikretmez, daha ziyade rivayetin metnini aktarır. Fakat az da olsa metinle beraber isnadı da aktardığı örnekler vardır.³⁴

D. Sahabeye İsnad Edilen Rivayetler:

Sahabe ismi zikredilerek yapılan isnatlarında genel olarak kendisinden rivayet edilen zatlar; Abdullah b. Abbas (r.a),³⁵ Câbir (r.a),³⁶ Enes b. Mâlik (r.a)³⁷, Mehmed b. Ka'b'dır.³⁸ Kendisinden en çok rivayet edilen zat ise Abdullah b. Abbas (r.a)'dır. Birçok rivayetin isnadı sırasında zikredilir. Kendisinden rivayet sırasında bazen sadece onun ismi söylenip rivayet aktarılır:

Bazı tefsir kitaplarında Arâf suresi 79. Ayet (كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ) kavli-i kerimi üzerine İbn Abbas (r.a) ve Câbir (r.a) Tegâbun suresi 2. (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْكُمْ كَائِرٍ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ) ayetinde beyan edildiği üzere Allahu Teâla mümin ve kâfiri halk eylediğini öylece ba's olunurlar derken *يُنْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ فِي الْقَبْرِ عَلَى مَا مَاتَ، الْمُؤْمِنُ عَلَى إِيمَانِهِ، وَالْكَافِرُ عَلَى كُفْرِهِ* hadisini nakleder.³⁹

1. İsnatta Hadis İmamlarının Zikredildiği Rivayetler:

Mehmed Şükrullah az da olsa hadis rivayetlerini doğrudan hadis imamlarının

³² Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 65, 70, 94.

³³ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 82.

³⁴ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 83., 94.

³⁵ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 65, 70

³⁶ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 70

³⁷ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 119.

³⁸ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 70.

³⁹ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 70

isimlerini zikrederek nakleder.⁴⁰

2.İsnatta Müfessirlerin Zikredilmesi:

Mehmed Şükrullah hadis rivayetlerini hadis kitaplarından değil de genellikle tefsirlerden nakletmektedir. Bunu yaparken de genellikle '*Kutubu tefsirde beyan edildiği üzere*', '*Kutubu Tefsirde mezkûrdur*' türünden genel ifadeleri kullanır.⁴¹

3.İsnat Zikredilmeksizin Sadece Metnin Aktarılması:

Müellifin isnat zikretmeksizin doğrudan yaptığı nakiller çoktur. Bunu genellikle '*Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde:*' şeklinde yapar.⁴²

E. Tefsirin Dirayet Yönü

Dirayet tefsîrinin rivayetlere münhasır kalmayıp nadiren de olsa re'y ile yapılan tefsîr olduğu hususunda daha önce gerekli izahatı yapmıştık. Şimdi bu bölümde Mehmed Şükrullah'ın tefsirindeki bu konuya temas edeceğiz.

1.Tefsirinin Fikhî Konuları İşleyişi

Müellifimiz Âsâr-ı Nûr'da nadiren de olsa fikhî konulara temas ettiği görülmektedir. Örnek verecek olursak İsrâ suresi 78. (أَمِ الصَّلَاةَ لِلْأُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ (الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً)) ayetin tefsirini yaparken kendi ifadesiyle 'bu ayet-i celi- lenin beş vakit namazların edille-i Kur'âniyesinden olduğunu' belirtir.⁴³

Yine Nisâ 103. (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا) ayetin tefsirini yaparken bu ayetin namazın farziyetine delalet ettiği şeklinde yorum yapar.⁴⁴

2.Tefsirinin Kelâmî Konuları Ele Alışı

Âsâr-ı Nûr'da kelâmî konularla ilgili tartışmalarda yüzeyselliğin hâkim olduğu görülür. İtikâdî mezheplerin aralarında cereyan eden tartışmalardan uzak durulmaya gayret gösterilmiş, teferruata inilmemiştir.

Mehmed Şükrullah, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebine mensup bir müfessir olduğundan, büyük günahlar meselesi, şefaât ve ru'yettullah gibi itikadî konuları Ehl-i sünnet mezhebine uygun bir tarzda yorumlamıştır. Bazen Mu'tezilenin bu konulardaki görüşlerine kısaca değinmiş, Mu'tezileye karşı Ehl-i sünnet itikadını savunmuştur.⁴⁵ Âlimlerin çoğu müteşâbihin te'vilinin sadece Allah tarafından bilinebileceği görüşünde iken Mehmed Şükrullah müteşâbih âyetlerin te'vilini ilimde rûsuh sahibi olan âlimlerin de bilebileceği görüşündedir.

⁴⁰ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 48.

⁴¹ Bkz. Âsâr-ı Nûr, 53, 65,133, 139,

⁴² Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 63, 65, 67, 70, 74, 75, 76, 81, 82, 138, 159, 165.

⁴³ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 106.

⁴⁴ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 124.

⁴⁵ Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 42, 86, 98, 107.

3.Kur'ân'ı Şiirle Tefsiri

Şiir (شعر) maddesinden bir mastar olup, lügatte bilmek⁴⁶ anlamak, seziş, hissediş, sezgiye dayanan bilgi, bir nesnenin bütün incelik ve özelliklerini zekâ ve akılla kavrayıp anlama manasındadır. İstilahda ise şiir, vezinli ve kafiyeyle söylenmiş manzum söz demektir.⁴⁷

Kur'ân'ın tefsirinde Arap şiiriyle istişhad müfessirler tarafından kullanılan en yaygın bir yol, garip kelimelerin halk dilinde de kullanılıp kullanılmadığı anlama ve ispatta da en önemli bir esastır. Şiir ayrıca Arap dilinin kurallarının tespiti ve nahvin sistemleşmesi adına önemli bir rol oynar. 'Müfessirler, İslam'ın ilk asırlarından beri Kur'ân'ın tefsirine yardımcı olacak şekilde eserlerinde şiire yer vermişlerdir.'⁴⁸ Sahabenin 'Şiiri Arabin divanı' kabul ettiği Kur'ân tefsirinde şiirden istifade ettiği zikrolunur.⁴⁹

Müellifimiz Mehmed Şükrullah bin es-Seyyid Ahmed Atâ'ullah da selefe uyarak tefsirinde yer yer şiire yer vermiş, ayetlerin izahında onunla istişhadda bulunmuştur. Bunu yaparken de şiiri (كل يوم هو في شأن بخوان ... مرورا بي كار وبى فعلى مدان) örneğinde olduğu gibi ayette geçen anlaşılması zor bazı kelimelerin izahına yardımcı olarak veya kelimenin yaygın kullanımı dışında taşıdığı manaya delil olarak kullanır.⁵⁰

IV. ÂSÂR-I NÛR'UN YORUM DEĞERİ

Osmanlı tefsir geleneğine göz atılacak olursa tasavvufî renk açıkça görülmektedir. Bu tefsirlerin en temel özellikleri rivayete ve tasavvufî yorumlara fazlaca yer vermeleridir.⁵¹

⁴⁶ İbn Manzûr Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1956, IV/409.

⁴⁷ el-Beyûmî Seyyid Mursî İbrahim, *Menâhîcu't-Tefsir Beyne'l-Kadîmve'l-Hadîs*, Kahire, ts., s. 86.

⁴⁸ Aydemir Abdullah, *Ebusuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara, ts., s.227.

⁴⁹ ez-Zerkeşî Bedruddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., I/294.

⁵⁰ Ebu'l-Fidâ İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, ts., VII/408; Beytin kalan kısmı şöyledir: ما

عبال حضرتیم وشیر خواه. کفت الخلق عبال للالهانکه او از آسمان باران دهد. هم تواند کو زرحمت نان دهد، کل يوم هو في شأن بخوان، مرورا بي كار وبى فعلى مدان Bkz. Ebu'l-Fidâ İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabi, VII/319.

⁵¹ Osmanlı tefsir tarihine bütün haline baktığımızda yazılan tefsirlerin şu ekolleri temsil ettikleri görülmektedir: Birincisi tasavvufî tefsir ekolüdür...(Abay Muhammed, *Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsîr ile İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsîrler, Hâşiyeler, Süre Tefsîrleri, Tercümeler, "Divan"*, sh. 254-255, sn. 4, sy. 6, 1999/1) Osmanlı dönemi tasavvufî tefsir örneklerinden meşhur olanları şunlardır: Necmeddin Dâye'nin *Bahrû'l-Hakâik*'i, Hıdır b. Abdîrahman el-Ezdi'nin *et-Tibyân*'ı, Yakub b. Osman el-Gaznevi el Çarhi'nin *Tefsîru Yakûbi Çerhi*'si, İsmail Hakkı Bursevi'nin *Ruhu'l-Beyân*'ı zikredilebilir; Yine bu devirdeki tefsîrler, umumiyetle tasavvufî neş'yle kaleme alınmıştır. Zira Osmanlı toplumunda daha çok tasavvufî tefsirler rağbet görmüştür. Rivayet ve dirayet metotlarını kullanan çok sayıda tefsir mevcut iken bu tefsirlerin seçilip defalarca tercüme edilmesi bu tefsirlerin Osmanlı toplumuyla bir uyuşma arz etmesinden kaynaklansa gerektir. Bkz. Şeyh Yakup el-Avfi 1133 tarihinde yazdığı *Netice-tü't-Tefâsîr fî Süreti Yûsuf* adındaki Arapça tefsirinin kenarında Türkçe tercümeler mevcuttur. Burada *Tibyân*'dan çok sayıda nakilde bulunulur. (Bkz. Kaya, Murat, *Tanzimat'tan II. Meşrutîyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kuran-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri* (Yüksek Lisans tezi, 2001), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 117.

Âsâr-ı Nûr da tefsirlerde görülen bazı 'fazlalıkların' çıkartılarak, daha çok toplumla uyumlu irşada yönelik Meâl-Tefsîr' tarzının örneklerinden mücez bir tefsirdir.

1. Muhtevası

Âsâr-ı Nûr geleneksel Osmanlı İslam anlayışına uyumluluk arz eder. Genel olarak baktığımızda rivayetlere fazlaca yer veren bir tefsirdir.⁵²Yer yer tasavvufî motiflerle bezenmiştir.

2.Basılı Olması

Bilindiği gibi matbaanın icadından önce eserler hattatlar tarafından istinsah ediliyordu. Bu durum uzun zaman isteyen, maddi külfeti artıran ve herkesin bu eserleri ulaşmasını zorlaştıran bir sonucu ortaya çıkarıyordu. Çünkü çok pahalı olan el yazması eserleri ancak padişahlar, devlet adamları veya ilim erbabı alabiliyordu. Matbaanın icâdı ile birlikte kısa zamanda çok sayıda eser, daha ucuza ve geniş kitlelere ulaşma imkânı buldu. Âsâr-ı Nûr'un mahdut değil de basılı olması onun ayrı bir özelliğidir.

3.Dili ve Üslûbu

Âsâr-ı Nûr Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir tefsirdir. Medrese çevrelerinde daha ziyade Arapça yazılan tefsirler okunurken, Arapça bilmeyen halk arasında ise Türkçe yazılmış tefsirler tercih ediliyordu. En büyük özelliği ilmi kaygılardan uzak avâmî bir dil ve üslupla yazılmış olmasıdır. Anlatımının kolaylığı onun okunurluğunda önemli bir sebepti.

4.Tefsir Yazmasının Sebep ve Amaçları

Müellif eserinin önsözünde Abdullah İbn Abbas'tan Kur'ân'ın ilimlerin kaynağı olduğu sözünü، تقاصر عنه إفهام الرجال جميع العلم في القرآن لكن *'İlimlerin hepsi Kur'ân'dadır. Ancak insanların anlayışı ona karşı eksik kalır,* beyti ile istişhad ederek bu ilimlerin keşf ve ihatası konusunda aklı beşerin eksik kaldığını söyler. Ancak feyz, ilham-ı İlahi ve Efendimiz'den ruhani yardım ile bu kusurun giderileceğini dile getirir.⁵³

Kur'ân'ın anlaşılması için öncelikle sahabe ardından tabiîn, takip eden asırlar boyunca da mütebahhir olan ulemanın tefsir yazarak İslam âlemine pek büyük hizmetlerde bulunulduğunu hatırlatır.

Son zamanlarda Mısır'da Arapça ibareli olarak Kur'ân'ın emir ve yasaklarını içeren bir tefsir yazıldığını 'ulemanın ayaklarının toprağı' olan kendisinin de bu eserleri mütalaa ile Hz. Peygamberin (يَلْعُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً) *Benden bir ayet dahi olsa onu tebliğ ediniz,* sözüne dayanarak Kur'ân'ın emir ve yasaklarını ihtiva eden bu tefsiri

⁵² Bkz. Âsâr-ı Nûr, s. 63, 65, 67, 70, 74, 75, 76, 81, 82, 83, 94, 138, 159, 165.

⁵³ Bkz. Dîbâce-i Kitâb-ı Âsar-ı Nûr, s. 2.

kaleme aldığı söyler.⁵⁴

V. SONUÇ

XIX. Asır, Osmanlı'nın siyasi ve idari açıdan en çalkantılı dönemlerindendir. Toplumun da sosyal ve kültürel açıdan bundan etkilenmemesi düşünülemez. Mehmed Şükrullah da yaşadığı zaman dilimi ve ihtiyaçlarından bigâne kalmamış, toplumun kültürel hayatına katkı sağlayacak bu çalışmayı kaleme almıştır. Tanıt-maya çalıştığımız bu eser, 1329 senesinde İstanbul'da Matbaa-i Osmaniye'de basılmış günümüze kadar pek az nüshası kalmıştır. Klasik tefsirlerde müşahade edilen tafsilatların bulunmadığı, daha çok toplumu irşada yönelik 'Meâl-Tefsîr' tarzının örneklerindendir.

Sonuç olarak bu eser, Kur'ân-ı Kerim başından sonuna kadar tefsir edilmediğinden hacim ve içerik olarak dar kapsamlı bir tefsir kitabıdır. Ancak, müellif ön-sözde, tefsirini hangi amaçla yazdığını, hangi noktalara ağırlık verdiğini, tefsir yaparken hangi yöntem ve kaynaklara başvurduğunu belirterek okuyucuya kısa ve öz bilgiler sunmaktadır. Ayrıca tefsir ilminin önemine ve kendisinin tefsir ilmine olan ilgisine değinerek okuyucuyu tefsir ilmine teşvik etmektedir. Müellif, eserini te'lif ederken kısa ve öz rivayet ve nakillere ağırlık vermiştir. Kur'ân ayetlerini Hz. Peygamberden rivayet edilen hadislerle, bazen de sahabeden gelen rivayetlerle yorumlamıştır. Nitekim yukarıda örneklerini verdiğimiz ve müellifin tefsirinde sıkça kullandığı terimler bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Âsâr-ı Nûr adlı tek ciltlik bu eser Osmanlı son dönem tefsir örneği olarak daha çok Hz. Peygamber'in sözleriyle izah yoluna gidilmiş rivayet ağırlıklı, nasihat içerikli, yer yer fikhî, tasavvufî ve kelâmî cepheleri bulunan bir eserdir. Hanefî mezhebinin görüşlerinden ayrılmama gibi bir çaba içerisinde olduğu dikkat çekmektedir.

M. Şükrullah'ın eserinde bilginin geliş yolunun sağlamlığından ziyade bilginin içeriğine daha çok önem verip bütün rivayetleri zikretme çabası gösterdiği söylenebilir.

Kur'an ilimlerinden esbâb-ı nüzul, nâsih-mensûh, kıraat farklılıkları ve mübhem gibi konulardan birçoğuna temas etmiştir. Kur'an'ın i'câziyla ilgili hemen hemen hiçbir yorumu bulunmamaktadır.

Ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere ahlak ve hikemiyatla ilgili manzumeler ve peygamber kıssalarıyla eserin muhtevası zenginleştirilmiştir.

Kaynaklar:

- » ABAY Muhammed, Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası, Divan, 1991/1.

⁵⁴ Bkz. *Dibâçe-i Kitâb-ı Âsar-ı Nûr*, s. 2. Müellif hangi tefsiri kastettiğini belirtmemiştir.

- » ARPAGUŞ Safi, Mesnevî-i Şerif Şerhi, Tasavvuf, Ankara, 2005.
- » AYDAR Hidayet, Osmanlı Tefsir Kültürü Açısından Mühim Bir Eser; Bursa Ulucami 435 Numaralı Tefsir Nüshası, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer, 2012.
- » AYDEMİR Abdullah, Ebusuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu, D.İ.B., Ankara, 1968.
- » BİNGÖL Abdülkuddüs, Gelenbevi İsmâil, Ankara, 1988.
- » CÜNDİOĞLU Dücan, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: „Osmanlı Tefsir Mirası"-Bir Histografik Eleştirel Denemesi-", İslâmiyat, 1999, cilt II, sayı 4 (Osmanlı Özel Sayısı).
- » Dâire-i Meşihat-ı İslamiyye Sicil kayıtları, Meşihat Arşivi, MŞH. SAİD, 8. 19. 1.
- » DEMİRTAŞ Zülfü, 'Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi', Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, Elazığ 2007.
- » EL-BEYÜMİ Seyyid Mursî İbrahim, Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs, Kahire, ts.
- » EBU'L-FİDÂ İsmail Hakkı, Rûhu'l-Beyân, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.,
- » ERGÜN Mustafa, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları, A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Afyon 1996.
- » GÜLEÇ İsmail, Dağılmış İncileri Toplamaya" Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/6 Fall 2009.
- » GÜNAY Mehmet, Gelenbevi İsmail Efendinin Hayatı ve Eserleri, Kırkağaç Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi, 13-14 Eylül 2012.
- » HÜR Mahmud Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İstanbul: İnsan Yay., 2004, s. 63; 747-758;
- » KARADAŞ Çağfer, İmam Mâtürîdî'nin Etki Alanı ve Muhyiddîn ibn Arabî, 28-30 Nisan 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen 'Uluslararası İmam Maturidî Sempozyumu Bildiri.
- » KAYA, Murat, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, 2001.
- » ..... XIX ve XX. Asırda Osmanlı'da Mutasavvıf Müfessirler, Tasavvuf, İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi, 2012, sayı: 29.
- » KILIÇ Remzi, Osmanlı Devletinde Medreseler, <http://www.frmttr.com/tarih-ve-inkilap-tarihi/685184-osmanli-devleti-nde-medreseler.html>.
- » KONUK A. Avni, Mesnevi Şerhi, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi no. 4740, 1. Defter.
- » MEHMED Şükrullah, Âsâr-ı Nûr, Dersi Saadet, 1329.
- » MEHMED Şükrî b. Ahmed Atâ, Tuhfetü'l-Fevâid alâ Cevâhiri'l-Akâid, İstanbul 1328.
- » ..... İbn Ahmed Atâ (Damâd-ı Gelenbevi), Müntehebât-ı Mesnevî, İstanbul, Şems Matbaası, 1328.
- » ÖZERVARLI M. Sait, el-Emâli, TDVİA, cilt: 11.
- » ÖZTÜRK Mustafa, Osmanlı Tefsir Kültürüne, Panoramik Bir Bakış, Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları (13. yy-18. yy), İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2-6 Ağustos 2010.
- » İBN MANZÛR Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, Lisânu'l-Arab, Beyrut, 1956.
- » İZGİ Cevat, Osmanlı Medreselerinde İlim, İstanbul, 1997.
- » ŞANAL Mustafa, Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme Ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 14 Yıl: 2003/1.
- » Türk İnkılap Enstitüsü Arşivi, 8 nolu Kataloğu, sıra no: 121, Belge no: 9, Tarih: 12/05/1326.
- » ZENGİN Zeki Salih, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876), İstanbul 2004.
- » EZ-ZERKEŞÎ Bedruddin, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, ts.